

Stevan Mačković,
 Historijski arhiv Subotica,
 Subotica

Bački Bunjevci između Beograda i Zagreba (1918.-1941.)

sažetak:

Našavši se u novoj južnoslavenskoj državi, oslobođeni mađarske tuđinske vlasti, bački Bunjevci će biti pred čitavim nizom novih izazova i neriješenih političkih pitanja. Namjesto budimpeštanske opasnosti i nova vlast kreirana iz Beograda nosila je sa sobom već utemeljenu i razrađenu formu hegemonije koja je potiskivala nacionalne manjine. U tako zadatim okvirima kretala se i njihova cjelokupna društveno angažirana djelatnost. Na političkoj razini, gdje je to bilo najogoljenije, pred njima kao kolektivitetom su bile dvije mogućnosti, kao dva antipoda; da slijede kurs režima zasnovan na ideologiji naglašenog nacionalnog jedinstva, a što je podrazumijevalo i bepogovorno negiranje hrvatstva Bunjevaca ili pak da mu se suprotstavljaju opredeljivanjem ka oporbenim stajalištima koja su polazište i uporište prepoznavala u federalizmu kao načelu državnog uređenja, ali isto tako i isticanju hrvatstva. S te točke se promatraju i analiziraju konkretni primjeri iz političkog i šireg društvenog života bačkih Bunjevaca, koji potvrđuju njihovo opredeljivanje za jednu ili drugu opciju tijekom čitavog međuratnog perioda.

Ključne riječi:

Bački Bunjevci, hegemonija, centralizam, političko djelovanje

Uvod

U pokušaju razumijevanja procesa kojima su Bunjevci bili sudionici između dva svjetska rata, mora se uzeti u obzir i pratiti nekoliko ključnih elemenata koji su utjecali na položaj subotičkih, odnosno bačkih Hrvata, polazeći od činjenice da je ovaj dio hrvatskog narodnog korpusa, u nekoliko selidbenih valova, od kojih je jedan od najvećih bio 1686. godine, napučio Bačku i time ostao izvan teritorija povijesne hrvatske države. Upravo ova okolnost, zauzimanja perifernog položaja u odnosu na maticu hrvatskog naroda, bitno će utjecati i oblikovati čitavu kasniju povijesnu sudbinu bačkih Bunjevaca.

Bački Bunjevci i njihov društveno-politički život u periodu 1918.-1941.

Jesen 1918. godine bila je prijelomna za cjelokupno pučanstvo Južne Ugarske pa tako i za Bunjevce. Tada sprovedena promjena imperiuma, nakon velikog rata, postaviti će i pred njih mnoga dalekosežna pitanja, na koja će odgovore, tijekom čitavog mađuratnog razdoblja tražiti njihove najumnije i najutjecajnije glave, politički i vjerski vođi, ali i svaka obitelj ili pojedinac ponaosob. Tim zbivanjima su pred njih postavljaju presudni zahtjevi za uspostavom novih oblika političkog organiziranja, utemeljenja

novih ciljeva i programa. U novoj državi, zadani okvir unutar kojega su se mogla kretati njihova politička zanimanja bio je u rasponu od prorežimski zasnovanih ideologija naglašenog nacionalnog jedinstva, pače državnog unitarizma, kasnijeg oličenog u integralnom jugoslavenstvu, s pozicija sa kojih se bepogovorno negiralo hrvatstvo Bunjevaca - do snažno izgrađenih oporbenih stajališta koja su polazište i uporište prepoznavala u federalizmu kao načelu državnog uređenja, zalažući se, sukladno tomu, za jače isticanje hrvatstva. Mnogi postupci nove državne uprave i mjere prorežimske promidžbe, odbojno su djelovali na veći dio običnog bunjevačkog puka, a njihovi su politički vođi upravo na tom polju pronalazili uspješno tlo za profiliranje politike koja je njegovala otkolon prema Beogradu.

Prosvjetna politika, baš kao i u doba Monarhije, bila je među snažnijim polugama centralizovane države, grubo negirajući druge i drugačije posebnosti, te lokalnu osobenost, šireći državni jezik, kultove srpskih svetitelja i kraljevske kuće. U tom ozračju bunjevačka djeca, poglavito ona na nižim stupnjevima izobrazbe, bila su pod velikim asimilatornim pritiscima. Mali dio njih je nastavljao srednje ili stručne škole, a još manji dospijevao je do visokih škola. Unatoč tomu, podatak da se mladež na studije ogromnom većinom zapućuje u Zagreb, a ne u Beograd, svjedoči o pokušajima otklona i predstavlja bjelodanu reakciju na takvu praksu, te svjedoči o putovima i uzorima kojima se težilo u profiliranju mladih naraštaja.

Polje kulture, djelovanje udruga i društava na lokalnoj razini, davalo je izvjesne slobode po pitanjima ispoljavanja i njegovanja hrvatstva Bunjevaca, a time i uključivanja i povezivanja sa tokovima koji su vladali u matičnom narodu. Okrenutost i posvećenost zemlji i zemljodjelstvu, jedna je od istaknutijih bunjevačkih značajki. Većina Bunjevaca je živjela i obitavala van strogog središta Subotice, u okolnim naseljima i na salašima. No, ipak, u gradu je od prije utemeljen snažan i utjecajan sloj bogatijih zemljoposjednika, a krajem XIX. i početkom XX. Stoljeća ojačao izvjestan broj bunjevačkih trgovaca, obrtnika, pripadnika slobodnih profesija i onih koji su se mogli svrstati u industrijalace.

Budući da su Bunjevci Subotice i okolice već svojom brojnošću¹, predstavljali izrazitu većinu unutar južnoslavenskog nacionalnog korpusa ovoga podneblja tijekom cijeloga razdoblja od 1918. do 1941. godine, pobuđujući stalno zanimanje vladajućih krugova u Beogradu. Režim je s neskrivenim nepojerenjem gledao na sve neslavenske narode Vojvodine, planirajući i ostvarujući krupne projekte agrarne reforme i kolonizacije s ciljem trajne izmjene etničke slike ove bogate i razvijene povijesne pokrajine. U tom kontekstu, režim će pored vojvođanskih Srba tražiti svoje uporište i među bačkim Bunjivcima, kako bi uspostavio južnaslavensku protutežu neslavenskim narodima, u prvom redu protiv nacionalnih interesa ovdježivućih Mađara i Nijemaca.

¹ Po zadnjem popisu u okviru Austrougarske države 1910. godine, može se indirektnim putem doći do podataka da je Bunjevaca bilo 33 208, dok je broj Mađara 54 626, Srba 3 371. Ukupan broj stanovnika grada Subotice je iznosio 92 232. (Dubajić, Milan. *Radnički pokret u Subotici od kraja 1918 - 1921*, god., Subotica, 1966, str.8.) Po podacima gradskog Senata iz 1919, (Historijski arhiv Subotica, dalje HAS, F:47. I 22/1919) dobivenim na osnovu lokalnog popisa te godine, vršenog za potrebe mirovne konferencije u Parizu, broj Bunjevaca je izuzetno povećan, i iznosio je 65 135, Srba je bilo 8 737, a Mađara 19 870 od ukupno 101 286. To se može objasniti i velikim izjašnjanje dotadašnjih "Mađara" za "Bunjevce". Za 1934. godinu jedna tebelu *Inžinjerskog gradskog ureda*, daje sledeće podatke o stanovništvu Subotice. Ukupno je bilo 102 133 stanovnika, od toga Bunjevaca 44 892, Srba 10 054, Mađara 39 108, Hrvata 900. (HAS,F:275.50) Državni popisi vršeni 1921. i 1931. godine kao ni raniji, nisu predviđali mogućnost izjašnjanja i upisivanja Bunjevaca pod tim imenom.

Isprva su bački Bunjevci iskreno i oduševljeno prihvaćali zamisao o ujedinjenju i čin stvaranja nove državne zajednice, očekujući prije svega slobodu i ona prava koja su im Mađari uskraćivali u vrijeme Monarhije. No, pod otrjeznjujućim uplivom grube političke svakodnevnice, većina će Bunjevaca ubrzo odustati od bezrezervne podrške Beogradu, kada su uvidjeli da metodi centralističkog državnog uređenja i integralnog jugoslavenskog unitarizma, oličeni u tzv. Vidovdanskom ustavu i mnogo više u političkoj i cjelokupnoj društvenoj praksi imaju za isključiv cilj jačanje hegemonije Srba, odnosno njihovih vladajućih struktura.²

Predvođeni dijelom svojih političkih snaga i uglednim javnim djelatnicima, oni već početkom dvadestih godina jasno izražavaju nezadovoljstvo politikom koja se vodi na štetu Bunjevaca. To će dovesti do stvaranja takve političke opcije koja će evoluirati u pravcu oporbe, pristajući od 1926. uz *Hrvatsku seljačku stranku*, kao najsnažniju oporbenu stranku, nastavljajući proces diferenciranja u nacionalnom pogledu ka hrvatstvu.³

Razdoblje diktature, suspenzija parlamentarnog ustroja, pa i naredni pseudo-parlamentarni period, do 1935. karakteriziraju politički procesi daljeg zaoštavanja između centralističko-unitarističkih snaga i njihovih kritičara. Najveću političku težinu su imali zahtjevi za promenu državnog uređenja, na novim, federalističkim osnovama, koji dolaze iz Hrvatske, koji poprimaju oblike jedinstvenog nacionalnog fronta. Nakon donošenja Oktroiranog ustava 1931. godine, gotovo svi problemi u jugoslavenskoj državnoj zajednici ostaju neriješeni, a nacionalno pitanje prelomljeno kroz prizmu suprotstavljenih ideologija, zauzima ključno mjesto. Razumije se, srpsko-hrvatski odnosi, bili su u korijenu toga pitanja i jedino je njihovo rješavanje moglo pružiti mogućnosti izlaska iz te duboke krize.

Sa stanovišta samosvojnosti bačkih Bunjevaca neskrivene asimilacijske nakane u novoj državnoj tvorevini bile su podjednako opasne kao i one vođene u okvirima Monarhije. Nacionalno sazrijevanje i osvješćenje pripadnika bunjevačkog etnikuma, i pored nekoliko uspona i uzleta, tijekom cijeloga razdoblja Monarhije nije bilo dovršeno. Ovo će, uz druge čimbenike, pridonijeti da Bunjevci dočekaju prijelomne trenutke ulasaka u novu državnu zajednicu uglavnom nespreni, sudjelujući u ovim događanjima mahom uljuljkani floskulama o "slavenskom" ujedinjenju - bez do kraja dovedenih i prepoznatljivijih, konkretnih rezultata, na polju narodne afirmacije, bez atributa priznate nacije, samo sa pridjevkom lokalnog imena, Bunjevci su, pokazat će se to u nastupajućim godinama, ostali uskraćeni na polju svog cjelokupnog socijalnog postojanja i djelovanja.

² "Prvi ustav u novoj državi sankcionisao je princip nacionalnog i državnog unitarizma. Prevedeno na jezik ondašnje političke prakse, to je u stvari značilo ozakonjenje političke hegemonije građanskih vrhova Srbije na čelu sa monarhijom." Stojkov, Todor. Građanska opziciona vođstva u vreme šestojanuarske diktature (1929-1935), *Istraživanja*, 1, Novi Sad, 1971, str. 118. Bunjevci su jedno od prvih velikih političkih razočarenja doživeli prilikom posete njihove deputacije Ministru predsjedniku Vesniću i Ministru prosvete Pribičeviću, kada je Vesnić izjavio da ne priznaje Bunjevce za narodnost, optužujući ih da šuraju sa Mađarima, kako saznajemo iz lista *Neven* od 19.12.1920. br. 279. U odgovoru Ministru, u *Nevenu* od 27.12.1920. autor izjavljuje da će takvo postupanje naterati Bunjevce da prelaze u Hrvate. Smjene bunjevačkih gradskih funkcionera, početkom 1921. nastavljaju da pružaju dokaze o načinu vladavine radikala, što izaziva dalje nezadovoljstvo kod Bunjevaca, pa čak i članova Radikalne stranke, kao primer Ivana Crnkovića, narodnog poslanika, radikala, koji zbog zapostavljanja Bunjevaca najavljuje istup iz te stranke. *Neven*, 9.01.1921.

³ Vođe i članstvo Bunjevačko - šokačke stranke izvršili su fuziju sa Hrvatskom seljačkom strankom 27.06.1926. godine. Pekić, Petar. *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Zagreb 1930, str. 256.

S formiranjem Kraljevstva (Kraljevine od 1921.) Srba, Hrvata i Slovenaca, reguliranje nacionalnog pitanja, postavilo se u sam temelj svih kasnijih problema i poteškoća funkcioniranja nove državne tvorevine. Rješenjima koja nisu bila primjerena i usuglašena s datim društvenim realnostima, nego su ih čak u nekim elementima pokušavala potpuno previdjeti, nije se ni mogao polučiti bilo kakav uspjeh. Ustavno formulirana ideja o jednom južnoslavenskom narodu, s tri partikularna plemenska imena, koje će od šestosiječanjske diktature 1929. prerasti u tzv. "integralno jugoslavenstvo"; tijekom svakodnevne prakse "potvrđivanja" ovoga načela, uz primjenu državne sile, pojačat će i učvrstiti široku suprotstavljenost takvoj državotvornoj nakani.

Treba imati na umu kako je od 1918. godine iz srpskih centara moći, tragom političkih i upravno-administrativnih nadležnosti, pokrenuta tzv. "nacionalizacija" Vojvodine.⁴ Agrarna reforma i kolonizacija bile su najsnažnije poluge u njenom ostvarivanju. Za Bunjevce ona nije nosila nikakve dobiti, čak naprotiv može su ustvrditi pridonosi nastanku ne malih gubitaka u gospodarstvu, koji su ih i te kako pogađali. Pored gubitaka u gospodarskoj razini, ova je "nacionalizacija" predstavljala ne samo veliku prijetnju, već prepoznatljivu, konkretnu opasnost na društvenom i političkom planu, u svakodnevnoj borbi za očuvanje vlastite samosvojnosti. Krajnji cilj beogradskog režima bilo je približavanje Bunjevcima i njihovo postepeno utapanje u Srbe s ciljem jačanja fronta prema Mađarima i iredentističkim porukama koje su dopirale iz Budimpešte, stvarajući znatnu napetost u ovoj pograničnoj regiji. Time će se oni u Jugoslavenskoj Kraljevini naći pred novim iskušenjima. Tragovi i posljedice mađarizacije su se još uvijek osjećali, kada su iz Beograda počeli puhati snažni vjetrovi "srbizacije". Takva nastojanja režima proizvela su efekte koji su bili suprotni očekivanjima, generirajući otpor koji će se tijekom vremena politički uobličiti i artikulirati. I dok je pristajanje uz vladajuće političke struje, tu i tamo još imalo odjeka kod pojedinaca iz stanovitih bunjevačkih krugova - identifikacija sa srpskom nacionalnom ideologijom, koja je utemeljena na pravoslavlju, doživjela je potpuni neuspjeh. I pored toga što administracija Bunjevce u nekim slučajevima statistički svrstava u kategoriju "katoličkih Srba", bio je bio zanemarljiv broj onih koji su se tako javno izjašnjavali. Nešto više uspjeha poznjela je blaža i lukavije vođena akcija - prema kojoj je Bunjevce trebalo poticati da se odluče za uporabu svoga regionalnog imena i identiteta, kako bi se na taj način što više udaljili od svog prepoznavanja u hrvatsvu. Ili, riječima Petra Pekića: "Isticanje Hrvatsva u Subotici nije godilo ni Srbima ni vladinim krugovima. Oni su htjeli da Bunjevci i nadalje ostanu Bunjevci i da budu most između Srba i Hrvata za stvaranje Jugoslovenstva. Međutim Bunjevci su vidjeli da od njih hoće da naprave most zato da gaze po njemu."⁵ S druge strane, znatno slabija, prema uložnim sredstvima, a i samom činjenicom da je Bačka u administrativnoj podjeli bila podređena upravi iz Beograda, bila je ona nacionalna akcija sa strane Hrvatske. Tako je još početkom dvadesetih godina i broj onih Bunjevaca koji su manifestirali svoje hrvatstvo bio samo poput vrha ledenog brijega. Ta nacionalna inertnost Bunjevaca može se objasniti i snažnim tradicionalističkim mehanizmima koji su utvrđivali i okoštavali samu izvornu pripadnost bunjevačkom imenu, nasuprot neizgrađenim mehanizmima formiranja nacionalne svijesti o pripadnosti jednom narodu

⁴ Taj proces je s manjim amplitudama trajao u čitavom periodu Kraljevine. Dobro teoretsko obrazloženje njegovih ciljeva dao je Dr. Vladan Jojkić u svojoj studiji *Nacionalizacija Bačke i Banata*, Novi Sad, 1931.

⁵ Pekić, Petar. Nav. djelo, str. 256.

sa svim atributima koje on nosi sa sobom, koji po pravilu nastaju i djeluju samo uz određene socijalne preduvjete, dostignute kulturne, gospodarske, političke i druge standarde. U uvjetima s početka dvadesetih godina, kada su ogromnu većinu bunjevačkog stanovništva sačinjavali slabo ili gotovo nikako obrazovani poljoprivrednici, rasuti po salašima, uz mali broj ostataka zemljišne aristokracije i veleposjednika, a sa izuzetno tankim građanskim slojem i malobrojnom inteligencijom, neprofiliranim političkim vođstvom, preduvjeti i šanse za dominantnu prevagu hrvatske opcije, ali i njenu neutralizaciju, utjecajima dirigiranim iz Beograda, bili su izuzetno slabi. No, prilike će se izmijeniti, i sa ulaskom u treće desetljeće, oprijedjeljenost i vezanost Bunjevaca za hrvatstvo, postat će činjenica sa kojim su svi morali računati.

Situacija u uvjetima nove države, kada su se Bunjevci našli se pod izravnim administrativno upravnim, kao i političko ideološkim utjecajem Beograda, dovešće kod njihovih vođa, pa sukladno tome i kod običnog puka, nakon kratkog razdoblja zanesenosti, prouzrokovanog slomom Monarhije i forsiranim pripajanjem Srbiji, t.j. ulaskom u novu državu, do polarizacije i postepenog grupiranja u dva tabora, međusobno udaljena, ponekad i čak dijametralno suprotstavljena.

Jednoga, koji je prihvaćao politiku diktiranu od strane vodećih beogradskih partija i Dvora, trudeći se da joj se što bolje prilagodi, slijedeći od njih nametnute smjernice. A one su pored krutog centralizma i unitarizma, po pitanju državnog uređenja, sirovog protekcijonizma na osnovu političke i nacionalne pripadnosti u svakodnevnoj praksi, na nivou tertiranja Bunjevaca, bile oličene i u osnovnoj tezi da su Bunjevci samo dio južnoslavenskog troimenog "plemena", u blažoj varijanti posebnost pod imenom - "Bunjevaca" a u drastičnijoj - "katolički Srbi", te da se nikako ne mogu izjašnjavati i smatrati Hrvatima. Suprotno tomu, druga struja je, na nivou problema državnog uređenja, zastupala ideje federalizacije, a hrvatsvo Bunjevaca smatrala neupitnim i to uzimala kao temelj za svako dalje djelovanje.

Na jednoj su strani kao poluge za prosrpsku liniju služile državni aparat sa svim svojim represivnim mogućnostima; uprava nad prosvjetom, policijom, a za hrvatsku akciju među Bunjevcima, stajale su kao centralna središta i polazišta - Crkva, sa svojim strukturama i organizacijama, kulturna društva i udruge, političke partije, lokalni tisak sa prohrvatskim opredeljenjem, ali i angažirani rad pojedinih, doseljenih Hrvata.

Jezgra koja je vodila prvu struju činili su bunjevački političari koji su se uspinjali slijedeći direktive radikalskih vođa iz Beograda, poput Marka Jurića, dio činovnika, odvjetnika i učitelja.⁶ Na drugoj su strani najistaknutiji crkveni veledostojnici, poput biskupa Lajče Budanovića, zatim Blaška Rajića; političari - poput Josipa Vukovića Đide i mlada inteligencija, predvođena književnicima Aleksom Kokićem, Petrom Pekićem. Između ta dva antipoda, dva pogleda ali i odgovora na aktualne probleme, nalazila se masa običnog puka, mahom salašara, nadničara, zaokupljena egzistencijalnim problemima preživljavanja, koji su do polovine tridesetih godina bili još teži nego u predratna vremena.

Pored toga, odnos beogradskih, središnjih vlasti prema Zagrebu, odnosno prema političkim inicijativama koje su dolazile odatle, generalno nazivanim "hrvatsko pitanje", bitno će se prelamati i odražavati i na Bunjevce. Pored Radićeve političke organizacije

⁶ Među političarima njihovi predvodnici su bili radikali Marko Jurić "radikalski harambaša, kako je nazivan u štampi i Antun Vidaković, a među kulturnim radnicima Mara Đorđević Malagurski, odvjetnici Alba M. Kuntić i dr Babijan Malagurski.

Hrvatske seljačke stranke (HSS) koja će u nekim trenutcima poprimiti i karakteristike pravog nacionalnog fronta, nastupajući kao najsnažnija oporba Beogradu, katolička Crkva je zauzimala izuzetno važno mjesto okupljajući i imajući direktnog utjecaja na ogromni dio hrvatske nacije. Ona je razvijala i u novostvorenim uvjetima nastavila da provoditi strategiju djelovanja u širem društvenom kontekstu.

Ustav od 28. lipnja 1921. godine nametnuo je laicizaciju društva, ograničio mogućnosti za djelovanje Crkvi i preuzeo nadzor nad veroispovednim školama. Pokazaće se da strah od srpsko pravoslavne hegemonije nije bio neopravdan. Bunjevci su uvijek s ponosom isticali da je Subotica centar bunjevtine. I ona je zaista to i bila; ne samo demografski nego i kulturni i politički.

Da bi se doznalo nešto više o etničkom sastavu stanovništva Subotice, moraju da se koriste rezultati obavljenih popisa. No, popisi ponekad više govore o vladajućoj državnoj ideologiji, nego što pružaju pouzdane podatke o nacionalnom sastavu stanovništva.⁷ Takva je situacija i u Subotici. Nemoguće je, služeći se samo tim rezultatima, doći do valjanih podataka o broju pojedinih narodnosti, pa tako ni Bunjevaca.

Prvi poslijeratni popis stanovništva Subotice je obavljen 1919. godine, za potrebe pariške mirovne konferencije. U skladu sa proklamiranim Wilsonovim načelima, vlastima je trebao podatak kojim bi se dokazalo da na ovom području prevladava slavensko stanovništvo. Za razliku od narednog – državnog popisa, koji nije bilježio popisane po narodnosti već samo materinjem jeziku, zanimanju, vjeroispovesti, ovim se tražilo izjašnjavanje po narodnosti. Rezultati su bili sljedeći: od ukupno 101 286 popisanih, bilo je 65 135 Bunjevaca, 8 737 Srba, 19 870 Mađara, 4 251 Nijemaca, 3 293 Židova. Po načinu privređivanja, živjelo je od poljodjelstva 79 593 ("zemljodilaca"), 4 249 od obrta, 1 242 od trgovine, od činovničkih plaća 2 492, a od slobodnih profesija 458, i 13 253 od drugih izvora. Pa konfesiji je bilo 87 655 rimokatolika, 8 582 pravoslavni, itd. Prvi je državni popis obavljen 1921. godine. Po njemu je bilo 60 699 "srbohrvata", odnosno onih koj su govorili tim jezikom. Sljedeći državni popis je izvršen 1931. godine. U njemu se po prvi put našla rubrika - Hrvat. Njihov ja broj tad u Subotici iznosio 900, a broj Bunjevaca 44 892, Srba 10 054, Mađara 39 108, itd, od ukupno popisanih 100 058. Broj domaćinstava je iznosio 24 466. Karakteristika Subotice je bila da je polovica stanovništva - 50 767 po tom popisu, bila nastanjena u užem gradu, a ostatak na okolnim pustarama, naseljima i salašima. U kasnijim godima pisalo se u tisku, kao i do tada, o brojčanim podacima o broju Bunjevaca u Subotici, no oni po pravilu nisu uvijek bili zasnovani na argumentima. Tako *Bunjevačko žackalo* (21. veljače 1940. st. 3.) u svom šaljivom stilu piše da: "U Subotici živi 75 000 Bunjevaca - Hrvata, 20 000 Mađara i 6-7000 Srba, te je zato proglašena za srpsku varoš."

Nepovjerenje i animozitet beogradskih vlasti, u prvim međuratnim godinama, bili su usmjereni, najvećim dijelom na neslavene - Mađare, Nijemce i Židove. Pored državne politike koja ih je diskriminirala, uskraćivanjem osnovnih građanskih prava, poput prava glasa ili isključivanjem iz dodjele zemlje u agrarnoj reformi, nekoliko pojedinačnih ekscenčnih događaja, pritisaka ciljanih na nesrpsko stanovništvo Subotice, pokazuju da toga nisu bili pošteđeni na Bunjevci, odnosno da su oni bili usmjereni na sve katolike, a u drugom na one koji se služe latinicom. Primjeri za to su razbijanje prozora na plebaniji crkve Sv. Đurđa 1920. godine, rušenje crkvenih kipova na javnim mjestima, za dvije

⁷ Banac dr. Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji do 1921*, Zagreb 1988, str. 78.

godine 3 puta je srušen kip "Sv. Ivana od Nepomuka" na beogradskom putu (Subotičke novine, 23.7.1921.). Slučajevi uništavanja javnih natpisa na latinici, nisu bili samo sporadični; već prije sustavni.

Bunjevci su u međuratnom periodu imali izuzetno mali broj visoko školovanih predstavnika - intelektualaca. Tako njihova zastupljenost u ukupnom broju subotičkih odvjetnika, ljekara, inženjera, arhitekata, veterinarara, nije prelazila 10%. Po podacima za 1927. godinu, od 74 odvjetnika, Bunjevaca je bilo samo šestero. Slična je situacija bila i u glijede liječnička, od njih 74-ro, samo ih sedmero bilo iz redova Hrvata.⁸ Bunjevačka omladina, između dva rata, visoko obrazovanje mahom je stjecala na zagrebačkom sveučilištu.

Tisak je imao izuzetno važnu ulogu u podizanju kulture i obaveštavanju. Među bačkim bunjevačkim Hrvatima, nekoliko je listova zauzimalo istaknuto mjesto. Jedan od najznačajnijih za njih, bio je "Neven". "Hrvatske novine" pokrenuo je Blaško Rajić 1920. godine. U tom pravcu pisale su i: "Istina" (1922-1923), "Borba" (1923-1926), "Sloga" (1932), "Naše slovo" (1934-1940), "Bunjevačko šokačka vila" (1935) i "Bunjevačko žackalo" (1940). Posebno mjesto zauzimali su časopisi; "Danica, bunjevačko šokački kalendar" i "Klasje naših ravni".

Komentari u lokalnim listovima, posvećivali su mnogo prostora bunjevačkom pitanju. I na tom polju se jasno očituje sučeljavanje dvaju suprotstavljenih pozicija. Primjer za to je tekst iz "Subotičkog glasnika" (27.03. 1927, st.1.), članak pod naslovom "Iz zagorske torbe". U njemu stoji: "Mi smo stalno tvrdili da Hrvata u Subotici nema, izuzev onih koji su se posle Ujedinjenja i Oslobođenja doselili u naš beli grad." Na suprotnoj strani stoji, na pr. jedan od najkarakterističnijih tekstova, koji je objavljen 17. travnja 1928. u listu "Neven", koga su neki protivnici nazivali "zvaničnim organom Hrvatsko frankovačko bunjevačke nacije". Pod naslovom "Iskrena reč" piše: "I jedni i drugi zaboravljaju i ne priznaju, da su Bunjevci i Šokci kao vojvođanski Hrvati isto tako jaki oslonac naše državne ideje, naročito pak u sjeverozapadnim djelovima današnje teritorije Vojvodine, kao što su to i Srbi. Za njih ipak vojvođanski Hrvati uopće ne postoje; o njima se neće da vodi računa. Njih oko 200 000 duša jednostavno "nema" u Vojvodini. I dalje nastavlja "...za jedne i druge vrijedi političko načelo, da se Bunjevci i Šokci ne smiju nazivati ni osjećati Hrvatima, jer po Bogu brate, ta oni su Srbi". Istaknuto je i da nadanje da će Vojvodina biti isto toliko hrvatska koliko i srpska, i pored toga što je uočeno da vladajući krugovi iz Beograda i njihovi eksponenti na terenu, često imaju bliže veze sa vojvođanskim neslavenima nego sa tamošnjim Hrvatima.

U mnoštvu subotičkih udruga i društava, postojala je brojna skupina onih koji su u svom imenu nosili pridjev - hrvatski. Takvo je bilo: "Hrvatsko prosvjetno društvo Neven" sa svojom sekcijom - "Hrvatskim pjevačkim društvom Neven", "Hrvatski katolički orao"⁹, "Hrvatska katolička orlica", "Udruženje hrvatskih sveučilištaraca Antunović"¹⁰, "Hrvatsko seljačko prosvjetno društvo -Seljačka sloga", Crkvena organizacija "Križari"¹¹, "Hrvatski prosvetni Dom"¹², "Hrvatska kulturna zajednica" (predsjednik joj je

⁸ Petrović, Kosta. *Subotica i kupalište Palić*, Subotica 1927, str. 63-69.

⁹ Na prijedlog Blaška Rajića, 1929. godine, dobili su 2500 dinara za učešće na velikom sletu u Pragu. HAS,F:47. X 72/1929

¹⁰ HAS, F:47. gr. 2004/1925. U predmetu HAS, F:47. Gr. 368/1926 nalazi se izvještaj o toj organizaciji, u kome se ističe da su njegovi članovi "politički agilni bunjevački Hrvati"

¹¹ HAS, F:47. 682/1930

bio Blaško Rajić). Pored nabrojanih, na okupljanju Bunjevaca Hrvata radila su i društva: "Pučki krug", "Bunjevačko omladinsko društvo", "Pučka kasina", "Dobrotvorna zajednica Bunjevaka", "Bunjevačka prosvetna Matica" (os. 1925.), "Bunjevačko momačko kolo", "Katoličko divojačko društvo", "Nogometni klub Bačka"¹³, "Matica subotička" (os. 1933.)¹⁴

U međuratnom razdoblju, do 1936. godine, u gradu je bilo nekoliko velikih javnih manifestacija, kojima su se obilježavali razni povodi važni za Bunjevce Hrvate. Takva je bila proslava tisućite godišnjice hrvatskog kraljevstva, 4. listopada 1925. godine, kada je postavljena i spomen ploča¹⁵, akademija posvećena Zrinskom i Frankopanu, zatim akcija za podizanje spomenika Anti Evetoviću Miroljubu i Ivanu Antunoviću¹⁶. U 1935. godini (28.9.-5.10.) u "Subotičkoj matici" održana je "Smotra bunjevačke prošlosti", gdje je biskup Budanović bio pokrovitelj.¹⁷ To je bio prvi korak u realizaciji ideje o potrebi formiranja "Hrvatskog narodnog muzeja", koja se ipak nije uspjela ostvariti.

Vojna obavještajna služba iz Subotice, poslala je 1934. godine jedan izvještaj šefu te službe u Beogradu, u kome ocrtava "narastajuće uspehe hrvatske akcije među Bunjercima".¹⁸ U njemu se između ostalog navodi: "Da je katoličko sveštenstvo u Subotici, Bajmoku, Somboru, sa biskupom na čelu, potpuno hrvatski orijentisano i stavilo se potpuno u službu širenja hrvatske ideologije među Bunjercima." Pored nabiranja uspjeha u toj "hrvatskoj akciji", gde se naglašavaju i "skoro sva bunjevačka univerzitetska mladež, koja se školuje u Zagrebu, gde oni postaju hrvatski šovinisti i prenose ta shvatanja, sa uspehom u bunjevačke mase", Hrvatski Dom u Subotici, Bunjevačka Matica, mlada bunjevačka književna generacija na čelu sa Petrom Pekićem, koji je napisao istoriju Bunjevaca-Hrvata, koja je zabranjena, pošto "širi plemenski separatizam", biskup Budanović i bivši gradonačelnik Stipičić, pada u oči da, kako se to vidi iz zaključka izvještaja, najveću odgovornost za takvo stanje pripisuju doseljenim Hrvatima. "Uspesi tog svake pažnje vrednog rada nekolicine Hrvata, za ovih 15 godina u

¹² Imao je sjedište u Harambašićevoj 4, osnovan je 1926. godine, a pravila su mu odobrena 1929. HAS, F:47. IV 4033/1934. U 1933. godini imao je 111 članova i održao 10 priredbi. HAS, F:47. IV 3163/1933. Taj predmet je izveštaj o radu društava, sa osnovnim podacima o broju članova i aktivnostima.

¹³ Izveštaj o radu društava i organizacija u 1933. godini. HAS, F:47. IV 3163/1933

¹⁴ Ovo društvo osnovano je na inicijativu Crkve, odnosno "Humano prosvjetnog odbora katoličkih crkvenih općina". Kupilo je objekat u kojem je do radila "Bunjevačka Matica" (BPM), koja će imati pravao da zadrži jednu kancekariju u njemu, do isplate ugovorene cijene. Zanimljivost je da su se tako pod istim krovom našle dve Matice, prva koju su još 1925. godine osnovali krugovi bliski vlastima, na čelu sa Markom Jurićem, sa ciljem da okupe Bunjevce koji su delili njihova shvatanja, i druga koja je negovala hrvatski kulturni profil. Prva Matica, nazivana od hrvatskih subotičkih listova i "birtaška Matica u kojoj se priređuju samo partijske večere", i pored velike materijalne pomoći koju su joj davali organi vlasti, nije uspjela u svojoj nakani, njeni rezultati su ostali na nekoliko muzičko folklornih priredbi, dok je druga izrasla u pravi centar okupljanja subotičkih Hrvata i usmjeravanja i pomaganja njihovih kulturnih dostignuća. BPM u 1933. godini nije imala ni jednu priredbu, a okupljala je 163 člana, dok je na pr. Pučka kasina imala 416 članova, Katoličko divojačko društvo 601, itd. HAS, F:47. IV 3163/1933

¹⁵ Na zidu žandarmerijske komande, na Trgu Kralja Tomislava postavljena je ploča sa natpisom: "Spomen ploča prigodom 1000 godišnjice Hrvatskog Kraljevstva 925 - 1925. postaviše: Bunjevački Hrvati". HAS, F:47. II 108/1925

¹⁶ Predsjednik Odbora je bio Blaško Rajić. U predmetu HAS, F:47. X 14/1931. nalazi se plan otkrivanja, sa 2 fotografije. Autor spomenika je bio Ivan Meštrović. Vlasti su ipak uskratile dozvolu za podizanje, i on će tek će 1936. biti postavljen

¹⁷ *Klasje naših ravni*, br. 2, Subotica 1935.

¹⁸ HAS, F:176. 10.339.

Subotici, Žedniku, Bajmoku, Tavankutu, Somboru, itd. su danas ti, da je sva bunjevačka inteligencija i najmanje 80% bunjevačkog naroda potpuno hrvatski i strogo katolički, ne samo orijentisana, nego i oduševljeno zadahnuta. Na severu naše države, gde je pre 15 godina bilo samo nekoliko ljudi Bunjevaca, koji su se osećali Hrvatima, mi imamo danas 100 000 novih Hrvata, što je sve posledica upornog, sitnog, sistematskog, marljivog i neobično predanog rada nekih 20-30 hrvatskih intelektualaca, koji su se ovamo doselili, te prema tome bili samo presađeni." To je ujedno i najbolja pohvala dalekovidosti i uspešnosti poteza, koji je krajem 1918. i 1919. godine učinjen iz Zagreba, kada je Stjepan Radić uputio niz mladih ljudi, uglavnom slobodnih zvanja, u Bačku, gdje su se zdušno uključili u društveni rad bačkih Hrvata u Subotici, Somboru i drugim naseljima.¹⁹

Subotički Bunjevci-Hrvati, u periodu Monarhije, nisu bili politički organizovani u vidu posebne stranke. Pripadali su raznim mađarskim, čak i šovinističkim partijama.²⁰

Tek nakon ulaska u novu državnu zajednicu, doći će do formiranja nekoliko političkih opcija, odnosno stranaka koje su zastupale interese Bunjevaca -Hrvata. Pogled na rezultate koje su postizale na izborima, svjedoči i o porastu i usmjeravanju političkog raspoloženja bačkih Hrvata u jasnom oporbenom smjeru, koji se pokreće i kreira iz Zagreba, a koji će se najjasnije izraziti na izborima 5. svibnja 1935. godine.

Tako na izborima za Konstituantu, 28. studenog 1920. godine, učestvuju Bunjevačko šokačka stranka (BŠS) koju vodi Blaško Rajić i Hrvatska pučka stranka (HPS). Osvojile su 25 odnosno 6 % glasova izašlih birača u subotičkom okrugu. Sličan rezultat ove stranke ostvaruju i na parlamentarnim izborima 1923. godine. Na parlamentarnim izborima 1925. godine dolazi do pregrupiranja, stvara se nova politička grupacija - Vojvođanska pučka stranka (VPS), u čije ime se kandidira Blaško Rajić. Istupajući odvojeno VPS i BŠS, svojim su lošim izbornim rezultatima samo pogoršali položaj Bunjevaca Hrvata. Zbog toga u narednom periodu nije opstala VPS, a BŠS 1926. godine stupa u HSS Stjepana Radića. Na izborima 1927. godine, od 32 911 upisanih birača u Subotici, na 45 glasačkih mesta, glasalo je 16 808, a od toga je HSS osvojila 3 265, a pobijedila je koalicija Radikalne i Mađarske stranke sa 5 158 glasova. Godina 1928. obilježena je krvoprolićem u Narodnoj skupštini. Izbore 1931. godine, karakterizira samo jedna, vladina zemaljska lista, a njen je nosilac u Subotici bio Ivković Ivandekić Mirko, koji je dobio 11 147 glasova od 18 416 izašlih glasača. Bilo je upisano ukupno 28 861 glasača.

Jedan od najvećih uspjeha na razini cijele zemlje, i pored raznih pritisaka, pa i falsificiranja, oporba - koalicija pod imenom *Udružena opozicija*, ostvaruje 1935. godine. Mada joj taj rezultat nije omogućavao dolazak na vlast, režim je bio ozbiljno uzdrman i prinuđen započeti sa prilagođavanjima, koja će u krajnjoj instanci dovesti i do ispravljanja kuta gledanja na inicijative iz Zagreba. U subotičkoj izbornoj jedinici, gdje je bilo 32 475 upisanih birača, glasalo je njih 17 941. Za listu dr Mačeka, čiji je nositelj bio Josip Vuković Đido bilo je 9 818 glasova ili 54,72%, pa je on i izbaran za narodnog poslanika. Protu kandidat dr Mirko Ivković Ivandekić dobio je 2019 (11,25%) a

¹⁹ Sekulić, Ante, Hrvati iz južnougarskih područja u godinama od 1918. do 1920., *Pro historia crotica* 1, Zbornik uz 70. godišnjicu života Dragutina Pavličevića, Zagreb 2002, str.311. To jezgro aktivista na planu širenja hrvatstva na ovim prostorima činili su: Mihovil Katanec, Ladislav Vlašić, Vinko Žganec, Stjepan Gabrić, Dragan Mrljak, Miroslav Mažgon i drugi.

²⁰ Hrabak dr Hrabak. Stanovišta bunjevačkih političara o centralizmu, autonomiji i federalizmu 1918-1929, *Zbornik centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje*, god. 21, br. 1, Slavonski Brod 1984, str. 92.

lista Dimitrija Ljotića, čiji je kandidat bio Franjo Poljaković samo 0,32%. Glasovanje je bilo javno, pa je gradonačelnik zahtijevao da predstavnici biračkih odbora dostave spisak za koga su glasovali pojedini birači.²¹

Zanimljivo je zapaziti, na razini gradske vlasti, od dvanaest gradonačelnika u razdoblju 1918. do 1941. bilo je čak devet Bunjevaca.²² Ali u tada ostvarenom političkom okružju, kada se do položaja u organima gradske vlasti dolazilo - imenovanjem, to su svi oni prvo morali ispuniti pred njih postavljene zahtjeve beogradskih vlastodržaca, a ne birača. Primjerce, Ivan Ivković Ivandekić, ranije starješina Hrvatskog sokola i član HSS, koji je pretendirao na položaj prvog čoveka grada, morao je pristupiti režimskim strankama, Jugoslovenskoj nacionalnoj stranci, zatim Jugoslovenskoj radikalnoj zajednici. On je obnašao dužnost gradonačelnika 1933.-1934., odnosno pretsjednika općine 1934.-1938. godine.

I zaista, u narednom burnom razdoblju, pred njima su stajali pravi izazovi na putu očuvanja dostignutog i postizanja još konkretnijih rezultata koji bi im omogućili nesmetan daljnji razvoj. Iz nekoliko crtica o njihovom djelovanju može se osvjedočiti da se težište rada prenosilo na političko polje. Nastavili su pratiti liniju koju diktiraju političke vođe iz Zagreba, u prvom redu dr Maček. To se ogledalo u jačanju organizacije HSS-a na subotičkoj području, ali i u drugim manifestacijama, kao što je bila masovna proslava njegovog rođendana 1937. godine. Ni odgovori lokalnih *žandarmerijskih* vlasti nisu izostajali. Primjeri za to su kada se travnja 1939, zbog isticanja hrvatskih zastava na nekoliko tavankutskih kuća i domu *Seljačke sloge*, protiv počinitelja podnose kaznene prijave.²³

Završna razmatranja

U predvečerje velikog svjetskog sukoba sila, srpsko-hrvatske tenzije su nastavile i dalje tinjati. Pregovorima o rekonstruiranju državnog ustrojstva, sporazumom Cvetković-Maček, stvaranjem Banovine Hrvatske, pokušalo ih se umiriti i zadovoljiti težnje Zagreba. S velikim nadama i iščekivanjima, koja će se pokazati uzaludnim, pratili su subotički Hrvati te događaje. Josip Vuković Đido, već u ožujku 1939 godine, nakon povratka iz Zagreba, gdje se sastao i sa dr Mačekom, donio je projekt budućeg sporazuma, i počeo u javnosti iznositi da će "Subotica otpasti od Srbije".²⁴ Nadolazeći ratni vihuri uzeli su veliki danak i od svih subotičana, pa i Hrvata Bunjevaca.²⁵

Nakon rata, novoupostavljene revolucionarne vlasti nameću nove socijalne koordinate, pa u prvom trenutku korjenito mjenjaju i tretiranje Bunjevaca. Našavši se izvan hrvatske matice, u Autonomnoj pokrajini Vojvodini, Bunjevci su prvo dočekali odluku da ih pokrajinski izvršni organ GNOO Vojvodine okružnicom od 14.5.1945.²⁶ u kojoj stoji: "Kako bunjevačke i šokačke narodnosti ne postoje, to vam se naređuje da sve Bunjevce i Šokce imadete tertirati isključivo kao Hrvate bez obzira na njihovu izjavu."

²¹ HAS, F:47. St.pov. 4/1935

²² Mačković, Stevan. Subotica i bunjevački gradonačelnici, *Bunjevačke novine br. 4,5,6,7*, Subotica 1999.

²³ HAS, F:57. 3584/1939

²⁴ Politički zbor UO na Šebešiću, HAS, F:57.2311, 3616/1939

²⁵ Poimenični iskaz o 7032 žrtave, dali su Mirko Grlica, dr Antal Hegediš, Milan Dubajić, Lazar Merковиć u knjizi *Imenik žrtava Drugog svetskog rata na području subotičke opštine*, Subotica 2000.

²⁶ HAS, F:70.14157/1945. Tako je iste godine popisano u gradu 8 759 Srba, 44 712 Hrvata, 38 355 Mađara, 1 965 Nijemaca, 3 739 Židova, itd. HAS, F:70.9090/1945

prizna Hrvatima, t.j. birokratski kruto natjera sve administrativne organe da ih svugdje upisuju isključivo upravo tako. No, ubrzo će doći do razočarenja, ono što je trebalo biti zajamčeno i njima kao pripadnicima državotvornog naroda, nije se poštivalo i njihova nadanja da će od tada biti ravnopravni sa Srbima rasprnuće se kao mjehur sapunice.

Stevan Mačković, The Historical Archives of Subotica

Bunjevci from Bačka between Belgrade and Zagreb (1918-1941)

Abstract:

Finding themselves in a newly created South Slavic state, freed from the Hungarian domain, Bunjevci from Bačka found themselves before various new challenges and unsolved political questions. Now, instead of the danger from Budapest, the new government from Belgrade carried an already well based and elaborated form of hegemony which repressed national minorities. All of their social activities took place in such given circumstances. On the political level, which was the most disclosed area, they had two bifurcating options as a collective: to follow the regime based on the ideology that emphasizes national unity which includes unquestionable denial of Croatian heritage of Bunjevci or to resist the regime by choosing the opposing sides which are based on federalism as a government principle and promoting Croatian nationality. From that point of view, specific examples from political and social life of Bunjevci from Bačka are observed and analyzed and they confirm their choice during the entire period between two wars.

Keywords:

Bunjevci from Bačka, hegemony, centralism, political activities

IZVORI:

- Historijski arhiv Subotica, F:47. *Senat grada Subotice 1918.-1941.*; F:57. *Sresko načelstvo Subotica 1934.-1941.*; F:70. *Okružni narodni odbor - Subotica 1945.-1946.*; F:176. *Zbirka materijala o radničkom i narodnooslobodilačkom pokretu - Subotica 1903.-1989.*; F:275. *Zbirka projekata 1844.- .*
- *Neven*, Subotica, od 19.12.1920.; 27.12.1920.; 9.01.1921.
- *Bunjevačko žackalo*, Subotica, 21. 2. 1940.
- *Klasje naših ravni*, br. 2, Subotica 1935.

LITERATURA:

- STOJKOV, Todor. *Građanska opziona vođstva u vreme šestojanuarske diktature (1929 -1935), Istraživanja, 1*, Novi Sad, 1971, 118
- DUBAJIĆ, Milan. *Radnički pokret u Subotici od kraja 1918 - 1921*, god., Subotica, 1966, 8.
- PEKIĆ, Petar. *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Zagreb 1930, 256.
- JOJKIĆ, Vladan. *Nacionalizacija Bačke i Banata*, Novi Sad, 1931.
- BANAC, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji do 1921*, Zagreb 1988.
- PETROVIĆ, Kosta. *Subotica i kupalište Palić*, Subotica 1927.

- SEKULIĆ, Ante. Hrvati iz južnougarskih područja u godinama od 1918. do 1920., *Pro historia crotica* 1, Zbornik uz 70. godišnjicu života Dragutina Pavličevića, Zagreb 2002.
- HRABAK, Bogumil. Stanovišta bunjevačkih političara o centralizmu, autonomiji i federalizmu 1918-1929, *Zbornik centra za društvena iztraživanja Slavonije i Baranje*, god. 21, br. 1, Slavonski Brod 1984.
- MAČKOVIĆ, Stevan. Subotica i bunjevački gradonačelnici, *Bunjevačke novine*, br. 4,5,6,7, Subotica 1999.
- GRLICA, Mirko, HEGEDIŠ dr Antal, DUBAJIĆ, Milan, MERKOVIĆ, Lazar, *Imenik žrtava Drugog svetskog rata na području subotičke opštine*, Subotica 2000.